

ՊԱՏՄԱՔԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՎԱՐԴԱՆ ԴԵՎՐԻԿՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ՊԱՅԾԱՌԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏԿԵՐԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԶԵՎԱԿՎՈՐՄԱՆ ԳՐԱԿԱՆ ՄԱՉԲՆԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ

ԱՎԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ - Պայծառակերպության մասին գրում են Մատթեոս, Մարկոս և Լուկաս ավետարանիչները (Մատթ. ԺԷ 1-13, Մարկ. Թ 1-12, Լուկ. Թ 28-36): Ավետարանում ասվում է, որ Հիսուս, իր հետ վերցնելով Պետրոս, Հակոբոս և Հովհաննես առաքյալներին, արանց հետ մի բարձր լեռ է ելնում և պայծառակերպվում աշակերտների առջև: Ինչպես Մատթեոս ավետարանիչն է գրում, Հիսուսի դեմքը լուսա-վորվում է արեգակի մեծան, և Նրա հագները սպիտակ են դառնում լույսի պես: Այդ վորվում է արեգակի մեծան, և Նրա հագները սպիտակ են դառնում լույսի պես: Այդ ժամանակ առաքյալների առջև երևում են Մովսեսն ու Եղիան, որ խոսում էին Նրա հետ: Այս տեսարանից ցնցված և ապշահար Պետրոս առաքյալը ասում է. «Տե՛ր, լավ է, որ մենք այստեղ ենք. եթե կամենաս, երեք տաղավարներ կպատրաստենք, մեկը՝ Բեզ համար, մեկը՝ Մովսեսի, մեկն էլ՝ Եղիայի»: Եվ մինչդեռ առաքյալը խոսում էր, լուսավոր մի ամպ գալիս և հովանի է լինում Հիսուսի, Եղիայի ու Մովսեսի վրա, և ամպից հնչող ձայնը ասում է. «Դա է Իմ սիրելի Որդին, որին հավանեցի, Դրա՛ն լսեցեք»:

Հնչած այս ձայնից աշակերտները խիստ վախենում են և դեմքի վրա գետին ընկնում: Հիսուս, մոտենալով արանց, ասում է՝ վե՛ր կացեք և մի՛ վախեցեք: Առաքյալները վեր մայելով՝ Հիսուսից բացի ոչ ոքի չեն տեսնում: Եվ երբ լեռան բարձունքից վար են իջնում, Հիսուս արանց պատվիրում է իրենց տեսածի մասին մարդկանց ոչինչ չասել, «մինչև որ մարդու Որդին մեռելներից հարություն առնի»:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏԿԵՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ - Ավետարանական պատմության հետևողությամբ՝ Պայծառակերպության տեսարանի կենտրոնում՝ լեռան գագաթին, պատկերվում է Քրիստոս, Նրա աջ և ձախ կողմերում՝ Մովսեսն ու Եղիան, իսկ լեռան լանջին՝ Պետրոս, Հովհաննես և Հակոբոս առաքյալները:

Լուսավոր ամպը ներկայացվում է ձվածրի (էլիպսաձև մանդոլայի) միջոցով, որի մեջ գտնվում է Քրիստոս (երբեմն նաև՝ Մովսեսն ու Եղիան), իսկ Հայրական Ձայնը՝ երկնքի կիսաշրջանից վար պարզված Հայրական Աջի միջոցով:

Քանի որ Պայծառակերպությունը նաև խորհրդանշում է դրախտային լուսավոր հանդերձին մարդու վերստին արժանի դառնալը, նույն ձևով երկիրն էլ այստեղ ներկայացնում է վերգտած դրախտային վայելչությունը, որը խորհրդանշում են Պայծառակերպության տեսարանում պատկերվող բույսերը:

ՊԱՅԾԱՌԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅՏՆԻ ՀՆԱԳՈՒԹՅՆ ՊԱՏԿԵՐԸ - Պայծառակերպության տեսարանի հնագույն պատկերներից մեկը, կամ թերևս ամենահնագույնը, Ռավեննայի Սուրբ Ապոլինար եկեղեցու (549 թ.) բեմի խճանկարն է (մոզաիկան): Այստեղ ընտրված է պատկերման խորհրդանշական (սիմվոլիկ) եղանակը: Փրկիչը պատկերված է խաչի միջոցով, որը շրջափակված է փայլող աստղերով և գտնվում է շրջանագծի (մեդալիոնի) մեջ (ԱԿ. 1):

«Ես եմ Ալֆան և Օմեգան» խոսքերի հետևողությամբ խաչի երկու կողմերում գրված են α և ω տառերը՝ խորհրդանշելով Քրիստոսին՝ որպես սկիզբ և վերջ:

Խաչի վերևում գրված է IXΘΥΣ «Իխտիս» (ձուկ): Քրիստոնեության առաջին դարերում այն խորհրդանշում էր Քրիստոսին և քրիստոնյաներին: Առաքյալները, լինելով ձկնորսներ, առաքելության կոչվելուց հետո դարձան հոգիների ձկնորսներ, որով և ձուկը խորհրդանշում էր առաքյալների կողմից որսված՝ դարձի բերված քրիստոնյաներին:

Առաջին քրիստոնյաները «Իխտիս» բառը հումարենում ներկայացնում էին ակրոստիքոսային հետևյալ մեկնաբանությամբ՝

Ιησους	Հիսուս
Χριστος	Քրիստոս
Θεον	Աստծո
Υιο	Որդի
Σωτηρ	Փրկիչ

Ահա այս պատճառով առաջին քրիստոնյաները որպես քրիստոնեության խորհրդանշան ձուկն էին պատկերում: Եվ քանի որ Պաշտառակերպությունը այստեղ ներկայացված է սինվոլիկ մեկնաբանմամբ, ուստի Փրկչին ներկայացնող խաչի վերևում Քրիստոսի փոխարեն գրված է «Իխտիս»:

Խաչի ներքևում էլ գրված է՝ salius mundi-աշխարհի փրկությունը:

Խաչի վերևում պատկերված Աջը խորհրդանշում է Աստծուն և հնչած Աստվածային Ձայնը, իսկ խաչի չաջ և ձախ կողմերում Եղիան և Մովսեսն են, որոնք ճախրելով դեպ խաչն են գալիս:

Խաչի ներքևում գտնվող երեք զառներն էլ խորհրդանշում են Պետրոս, Հովհաննես և Հակոբոս առաքյալներին:

Գառներից ներքև՝ լեռան ստորոտին, պատկերված է ձեռքերը վեր պարզած Սուրբ Ապոլինարը, որը եղել է Պետրոս առաքյալի աշակերտներից և քրիստոնեության առաջին ճահատակներից է: Վերջինս պատկերված է այս տեսարանում, որովհետև եկեղեցին կրում է նրա անունը, և նրա մատուցները ամփոփված են ներքևում՝ իր պատկերի առջև:

VII-VIII դարերով է թվագրվում Երուսաղեմի Ս. Կատարինե վանքի խճանկարը, ուր Պաշտառակերպության տեսարանն արդեն գտնում ենք թեմատիկ-պատմողական ներկայացմամբ և լիովին ձևավորված պատկերագրական կանոնով:

ՊԱՅԾԱՌԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆԸ X-XI ԳԱՐԵՐԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ - Հայկական մեզ հասած հնագույն Ավետարանները և ավետարանային պատառիկները թվագրվում են VII-VIII դարերով: Պաշտառակերպության պատկերներին, սակայն, հանդիպում ենք X-XI դարերի Ավետարաններում, որոնցից ստույգ թվագրում ունեցողները XI դարից են, իսկ երկու մանրանկարներ էլ, ըստ ձեռագրային տվյալների, վերաբերում են X դարին:

Պաշտառակերպության մանրանկարների շարքում առաջին հայտնի հայկական հնագույն պատկերները, ամենայն հավանականությամբ, Ծուղրուրթի և Վազգեն Վեհափառի Ավետարանների մանրանկարներն են: Ծուղրուրթի Ավետարանի հիշատակարանում ասվում է, որ այն գրվել է 994 թ. Հովհաննես գրչի կողմից: Ինչպես, սակայն, մշտն է արվեստաբան Ն. Քոթաճյանը, այս ձեռագրի մանրանկարները երկու խմբի են բաժանվում: Առաջին խմբին պատկանող մանրանկարները սկզբից ևեթ մաս են կազմել այս Ավետարանին և, ըստ երևույթին, կատարվել են Հովհաննես գրչի կողմից: Երկրորդ խմբի մաս-

րանկարները, այդ թվում և Պաշտականության, ձեռագրի հետագա վերակազմությունների ընթացքում են կարվել հիշյալ մատյանին¹:

Այս երկրորդ խմբի մանրանկարները, ըստ Ն. Բոթանջյանի, մի ընդհանրություն են գծում Երևանի Մատենադարանի հմր. 6201 ձեռագրի, որը գրվել է 1038 թ., նույն թեմաներով ստեղծված մանրանկարների հետ: Պաշտականության պատկերի Մուղրութի (Ակ. 2) և 1038 թ. գրված (Ակ. 3) Ավետարանների մանրանկարների քննությունը, ինչպես նաև դրանց համեմատությունը այս թեմայով ստեղծված մի շարք այլ պատկերների հետ վկայում է, որ Մուղրութի Ավետարանի մանրանկարը մեկայացնում է այս թեմայի պատկերագրության զարգացման XI դարին նախորդող փուլը ոչ միայն Հայաստանում, այլև ընդհանրապես արևելաքրիստոնեական միջավայրում:

X-XI դարերի մեզ հայտնի ձեռագրերից միայն Մուղրութի, Վազգեն Վեհափառի և 1038 թվականի Ավետարաններում է, որ Պաշտականությունը կոմպոզիցիոն կառուցվածքի առումով ասիմետրիկ է՝ վկայելով այս պատկերների և նրանց նախորդականների արխայիկության մասին²:

Ի տարբերություն ընդունված կանոնի, ուր Քրիստոսի աջ և ձախ կողմերում Մովսեսն ու Եղիան են, իսկ ներքևում՝ Պետրոսը, Հովհաննեսը և Հակոբոսը, այս երկու մանրանկարներում Քրիստոսի ձախ կողմում Եղիան ու Մովսեսն են, իսկ աջ կողմում՝ առաքյալները: Վազգեն Վեհափառի Ավետարանում, սակայն, ութ կողմում առաքյալներն են, իսկ ձախ կողմում՝ Մովսեսն ու Եղիան (Ակ. 4):

Մուղրութի Ավետարանը, սակայն, ունի հնության կարևոր մի նշանակ, որը հանդիպում է միայն այս ձեռագրում:

Արևելյան և ընդհանրապես բյուզանդական պատկերագրությունում Պաշտականության տեսարանում երեք առաքյալների հոգեվիճակը մեկայացվում է ըստ կատարվածի հանդեպ նրանցից յուրաքանչյուրի ունեցած անհատական ապրումների: Մուղրութի Ավետարանում, սակայն, երեք առաքյալներն էլ տարածվող լույսի հանդիման ոչ թե պարզապես ծածկել են իրենց աչքերը, այլ տապալորությունն առավել շեշտելու համար պատկերված են աչքերը թիկնոցով ծածկած:

Ինչպես ասացինք, Պաշտականության՝ Մուղրութի Ավետարանի այս մանրանկարը բուն ձեռագրին է կցվել այս մատյանի հետագա վերանորոգությունների վերակազմության ժամանակ: Եվ այս մանրանկարի հնությունը առավել ընդգծված է դառնում, երբ այն համեմատում ենք պատկերագրական այս ձևն ունեցող մյուս պատկերների հետ:

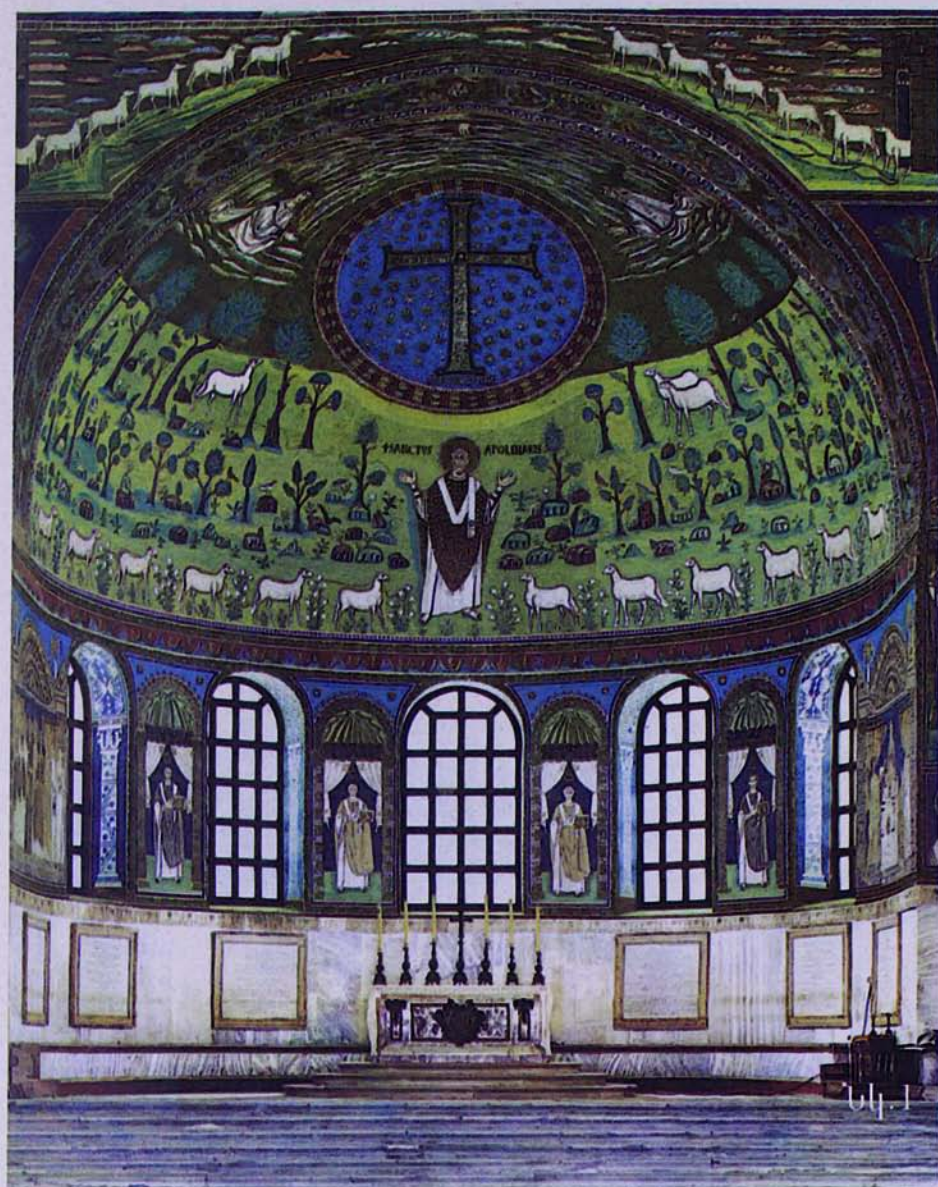
Սաակո Պետերբուրգի հանրային գրադարանի հունական հավաքածուի հմր. 21 ձեռագրում, որը գրված է IX դարում, աշակերտներից միայն մեկն է դեմքը թիկնոցով ծածկում³:

Կ. Վայցմանը, սակայն, կապ է գտնում Սաակո Պետերբուրգի այս ձեռագրի և Վենետիկի Մխիթարյանների մոտ պահվող Տրապիզոնի նշանավոր Ավետարանի միջև, որի Պաշ-

¹ Տե՛ս Н. Котавджян, Цугрутское Евангелие, Հայաստանը և Քրիստոնյա Արևելքը, Գիտությունի կոթեր, Երևան, 2000, էջ 303:

² Թե՛ այս դեպքում և թե՛ ընդհանրապես Տերունական մյուս պարկերների պարկերագրական այս կամ այն առանձնահատկության մասին հնարավոր կլինի ընդհանրացված եզրահանգումներ կատարել, կր կիրարարակվեն աշխարհի ձեռագրային խոշոր պահոցների հայկական ձեռագրային հավաքածուների մանրանկարները՝ համապատասխան թեմայի դասակարգմամբ:

³ Տե՛ս Н. Котавджян, Цугрутское Евангелие, էջ 304, տե՛ս նաև С. Морры, Notes on East Christian miniatures, „The Art Bulletin“ 1929, March, fig 103.

ծառակերպության մանրանկարում ևս առաքյալներից Հովհաննեսը այսպես թիկնոցով է ծածկում դեմքը (Ավ. 5): Քանի որ այս մոտիվը բնորոշ է բյուզանդական պատկերագրությանը, իսկ Պետերբուրգի ձեռագիրն էլ դարձյալ Տրապիզոնից է, ուստի Վաչմանը գտնում է, որ միանգամայն հավանական է ենթադրել, որ առաքյալներին աչքերը թիկնոցով ծածկած պատկերները Փոքր Ասիայի տեղական մի հատկանիշն է⁴:

Ինչպես նշում է Ն. Պոկրովսկին, դեմքը թիկնոցով ծածկելու մոտիվը հանդիպում է նաև Հռոմի Ներեայի և Աքիլլեի VIII-IX դարերի խճանկարում⁵:

Այսպիսով, Հռոմի VIII-IX դարերի խճանկարում երեք առաքյալներն էլ պատկերվում են աչքերը թիկնոցով ծածկված, IX դարի հունական Ավետարանում, սակայն, առաքյալներից միայն մեկն է աչքերը ծածկում թիկնոցով: Տրապիզոնի Ավետարանը թե՛ իր երկաթագրի ոճով և թե՛ այն պատճառով, որ «հոն կը պակսին հնագույն Ավետարաններու մեջ մուտք չգործած հատուածներ կամ ընթերցումներ»⁶, ըստ Հ. Մ. Շանաշյանի, պատկանում է X դարին: Այս Ավետարանի Պայծառակերպության տեսարանում առաքյալներից միայն Հովհաննեսն է աչքը ծածկել թիկնոցով: Պատահական չէ, որ առաքյալներից հենց նա է աչքը այսպես ծածկել:

Հովհաննեսը, որպես տարիքով ամենափոքրը և Տիրոջ սիրելի ու մկրված աշակերտը, սովորաբար պատկերվում է առավել հուզական հոգեվիճակով: Պայծառակերպության բուն կանոնում ևս նա պատկերվում է ձեռքով կամ ձեռքերով դեմքը ծածկած: Եվ ահա, երեք առաքյալների՝ իրենց դեմքը թիկնոցով ծածկելու դրվագը IX-X դարերի պատկերներում հանգում է առաքյալներից միայն Հովհաննեսի՝ աչքերից մեկը այդպես ծածկելուն, ապա 1038 թ. Ավետարանում արդեն այն հանդես է գալիս երեք առաքյալների դեմքերը միայն ձեռքով ծածկելու ձևով: XI դարի երկրորդ կեսին և հաջորդող շրջանում գրված ձեռագրերում, սակայն, այս մոտիվը հիմնականում այլևս չի հանդիպում, և երեք առաքյալները պատկերվում են տարբեր հոգեվիճակներով:

Քանի որ X-XI դարերում չի հանդիպում Պայծառակերպության մի այնպիսի պատկեր, ուր առաքյալները իրենց դեմքերը ծածկած լինեն թիկնոցով և կամ ընդհանրապես՝ իրենց հանդերձներով, ուստի կարելի է ենթադրել, որ Ծուղորդի Ավետարանի այս մանրանկարը կամ նրա նախորդակը ստեղծվել է IX դարից ոչ ուշ:

Որպես պատկերագրական հին ավանդույթի արձագանք՝ Պայծառակերպության ոչ սիմետրիկ կոմպոզիցիան և երեք առաքյալների դեմքերը ձեռքերով ծածկված լինելու մոտիվը գտնում ենք նաև Երևանի Մատենադարանի հմր. 4814 և 4818 ձեռագրերում, որոնք համապատասխանաբար գրվել են 1294 և 1316 թվականներին:

ՀԱՅՐԱԿԱՆ ԱԶԸ ԵՎ ԼՈՒՍԵՂԵՆ ԱՄՊԸ - Մատթեոսի Ավետարանում աավում է, որ Պայծառակերպության ժամանակ «մի լուսավոր ամպ նրանց վրա հովանի եղավ, ամպից մի ձայն եկավ ու ասաց. «Դա է Իմ սիրելի Որդին, որին հավանեցի. Դրա՛ն լսեցեք»:

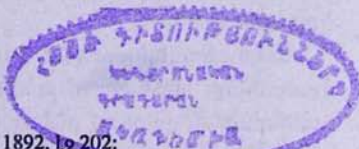
Մատթեոսի Ավետարանի մեկնության այս տողի բացատրությունում Հովհաննես Երզնկացին գրում է. «Սովորութիւն է Աստուծոյ ամենայն ուրեք ամպօք երևել, ըստ այնմ՝ ամպ և մեզ շուրջ է գնովա»⁷:

⁴ Տե՛ս Н. Коталджян, *ԼՂՎ. աշխարհ*, էջ 308:

⁵ Н. Покровский, *Евангелие в памятниках иконографии*, С. Петербург, 1892, էջ 202:

⁶ Հայկական մանրանկարչություն, կազմեց Հ. Մ. Շանաշյան, հր. Ա. Վենետիկ, 1966, էջ 28:

⁷ Հովհաննես Երզնկացի, *Մեկնություն Սուրբ Անկարանին*, որ ըստ Մարթեոսի, Կ. Պոլիս, 1825, էջ 364:

Հնչած Հայրական Ձայնը ինչպես Մկրտության, այնպես էլ Պայծառակերպության տեսարաններում պատկերվում է Հայրական Աջի միջոցով: Ինչպես գրում է Ն. Պոկրովսկին, Հայրական Ձայնը, ինչպես և ընդհանրապես Աստծո մերկայությունը արտահայտվում է երկնքից կիսաշրջանաձև (սեգմենտաձև) ամպից պարզված Հայրական Աջի միջոցով⁸: Պատկերն առավել խոսուն մերկայացնելու համար Հայրական Աջի մոտ հաճախ գրվում են հնչած խոսքերը. «Դա է Որդի Իմ սիրելի»:

Հայրական Աջը, ինչպես տեսանք, արդեն մերկայացված էր Պայծառակերպության հնագույն պատկերում՝ Ռավեննայի խճանկարում, ինչպես նաև հայկական հնագույն մանրանկարներում՝ սկսյալ Մուղրուքի Ավետարանից:

Լուսավոր ամպն էլ մերկայացվում է կա՛մ կապիտ, ինչպես որ երկինքն է, և կա՛մ էլ ոսկեգույն՝ խորհրդանշելով Աստվածության լույսը և փառքը:

Լուսեղեն ամպը սովորաբար մերկայացվում է ձվածիրի կամ առավել մեծ շառավիղ և ընդգրկում ունեցող շրջանի ձևով, որը պայմանավորված է այն հանգամանքով, թե արդյոք միայն Հիսուսն է պատկերվում ամպով պատված, թե՞ նաև Մովսեսն ու Եղիան: Ավետարանում ասվում է, որ ամպը հովանի եղավ նրանց վրա, և ըստ այդմ՝ այն տարածվել է նաև Մովսեսի ու Եղիայի վրա:

Մուղրուքի և 1038 թ. Ավետարանի մանրանկարներում ամպը պատկերված չէ, փոխարենը այն կա Տրապիզոնի Ավետարանում (XI դար), ինչպես նաև Պայծառակերպության տեսարանի XI դարի մյուս մանրանկարներում, որոնցում Քրիստոսի հետ միասին ամպի մեջ են մերկայացվում նաև Մովսեսն ու Եղիան:

Պատկերագրական ուրույն մի խումբ են կազմում Երուսաղեմի հայոց Պատրիարքության հմր. 3624 (1041 թ.) ու Երևանի Մատենադարանի հմր. 3784 (1057 թ.) և հմր. 974 (ԺԱ դ.) Ավետարանների Պայծառակերպության մանրանկարները, որոնք այնու ծագում են միևնույն նախորինակից: Այս երեք մանրանկարներում էլ Պայծառակերպությունը մերկայացված է Ղազարոսի հարության տեսարանի հետ, որը բացատրվում է Տերունական պատկերների միջոցով Հիսուսի աստվածության արտահայտման հետևյալ երեք աստիճաններով՝ մկրտության ժամանակ Աստվածությունը հավաստվեց հնչած Հայրական Ձայնով, պայծառակերպության ժամանակ ճառագած լույսով հայտնվեց աստվածության փառքը, իսկ Ղազարոսին հարություն տալով՝ երևաց աստվածային զորությունը: Հիշյալ երեք մանրանկարներում Մովսեսն ու Եղիան ևս գտնվում են ամպը խորհրդանշող շրջանակի մեջ:

Ամերածեշտ է Աշել, որ իրավիճակային մի ընդհանրություն կա Մկրտության և Պայծառակերպության մանրանկարների միջև: Երկու դեպքում էլ Քրիստոս կանգնած է, և երկու դեպքում էլ երկնքից հնչող Աստվածային Ձայնն ասում է. «Դա է Իմ սիրելի Որդին», որը երկու պատկերներում էլ արտահայտվում է երկնքի շրջագծից մերքև պարզված Աջով և վերջինիս մոտ գրված Հայրական հիշյալ խոսքերով:

1307 թ. ընդօրինակված Գլաձորի Ավետարանում մկրտության հետ զուգահեռը ավելի ցայտուն դարձնելու համար Թորոս Տարոնացին ձվածիր վրա պատկերել է նաև աղավաղերա Սուրբ Հոգուն, որով առավել է ամբողջացվել Մկրտություն-Պայծառակերպություն զուգահեռը (Ավ. 6):

Պայծառակերպության պատկերների համադրական քննությունը ցույց է տալիս, որ ժամանակի ընթացքում իրար հաջորդող մանրանկարներում Մովսեսն ու Եղիան աստիճանաբար «հեռանում են» ամպը մերկայացնող ձվածրից: Հմր. 974 և Մուղնու (հմր. 7736,

⁸ Slu H. Покровский, Евангелие в памятниках иконографии, էջ 202:

ԺԱ, դ.) Ավետարաններում մրանք արդեն ձվածրի եզրում են, իսկ հաջորդող դարերի պատկերներում հիմնականում շրջագծից դուրս են գտնվում կամ հպված վերջինիս, որը ինչ-որ տեղ խորհրդանշում է ամպի՝ մրանք վրա տարածվելը և կամ էլ ձվածիրում միայն Քրիստոս է պատկերվում:

Պայծառակերպության ժամանակ Պետրոս առաքյալը, դիմելով Հիսուսին, ասում է. «Տե՛ր, լավ է, որ մենք այստեղ ենք. եթե կամենաս, երեք տաղավարներ շինենք, մեկը Քեզ համար, մեկը՝ Մովսեսի, մեկն էլ՝ Եղիայի»: Այս խոսքերի հետևողությամբ Հիսուս, Մովսեսը և Եղիան պատկերվում են տաղավարաձև երեք խորաններում:

Հովհաննես Երզնկացիին Մատթեոսի Ավետարանի մեկնությունում գրում է, որ Պետրոս առաքյալի այս խոսքերում արտահայտվել է Սուրբ Երրորդության խորհուրդը: Հայրը՝ Զայն Աստծո, Որդին՝ Պայծառակերպված Քրիստոս, և Սուրբ Հոգին՝ լուսավոր ամպը: Ինչպես գեղեցիկ ձևով Հովհաննես Երզնկացին է գրում, լուսավոր ամպը խորհրդանշում է Սուրբ Հոգուն, որը ճշմարիտ լույսն է, որը լուսավորում է յուրաքանչյուր մարդու, որ գալիս է աշխարհ⁹:

Եվ, ինչպես մշտն է Գլաձորի Ավետարանի մանրակրկիտ արվեստագիտական վերլուծությունը կատարած Ա. Սամբյանը, ծաղկողը, ձվածրի անմիջապես վրա պատկերելով աղավառում, ցանկացել է ձվածիրը ներկայացնել որպես ամպի և ըստ այդմ՝ Սուրբ Հոգու խորհրդանշ¹⁰:

Ամպը երբեմն ոչ թե ընդհանրացված ձևով կապույտ կամ ոսկեգույն ձվածրով է պատկերվում, այլ հենց ամպերի ձևով:

ՊԱՅԾԱՌԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԼՈՒՅՍԸ - Քրիստոսի պայծառակերպվելը Մատթեոս, Մարկոս և Ղուկաս ավետարանիչները այսպես են ներկայացնում.

Մատթեոս. «Եվ մրանք առջև պայծառակերպվեց, և Նրա դեմքը փայլեց ինչպես արեգակը. և Նրա զգեստները դարձան սպիտակ, ինչպես լույսը» (ԺԷ 2):

Մարկոս. «Եվ մրանք առջև պայծառակերպվեց: Եվ Նրա զգեստները փայլում, խիստ սպիտակ դարձան, այնպես որ երկրի վրա ոչ մի լվացք անող չի կարող այդքան սպիտակեցնել» (Թ 2):

Ղուկաս. «Եվ երբ աղոթքի էր կանգնած, Նրա երեսի տեսքը այլակերպվեց, Նրա զգեստը փոխվեց և փայլում-սպիտակ դարձավ» (Թ 29):

Համաձայն այս նկարագրությունների՝ Քրիստոս հիմնականում պատկերվում է սպիտակ ու լուսավոր հանդերձներով և իրենցից ճառագող լույսի շողերով: Վկայակոչելով Եկեղեցու հայրերի մեկնությունները՝ Հ. Քյոսեյանը գրում է. «Արդ, իր բնույթով անեղ լույսը աստվածային փառքի կամ աստվածության դրսևորումն է»¹¹:

Թե ինչու Հիսուս ցույց տվեց աստվածային իր փառքը խաչելությունից առաջ, IV դարի եկեղեցական հայրերից Եփրեմ Ասորին այսպես է բացատրում. «Եցույց մոցա զթագաւորութիւն յառաջ քան զմահ իւր, և զգօրութիւն իւր յառաջ քան զկապիլ իւր, զփառս յերեսս

⁹ Տե՛ս Հովհաննէս Երզնկացի, Մեկնութիւն Սուրբ Անկարանիկ Մատթեոսի, էջ 365:

¹⁰ St'u Mathews T.F. & A.K. Sanjian, Armenian Gospel Iconography: The Tradition of the Glajor Gospel, Washington, 1991թ.: Գլաձորի Ավետարանի մասին փնն ևսն T. Mathews & Taylor, The armenian Gospels of Gladzor, Los Angeles, 2001, էջ 119:

¹¹ Հ. Քյոսեյան, Դրվագներ հայ միջնադարյան արվեստի աստվածաբանության, Ս. Էջմիածին, 1995, էջ 26:

գ. Ձվածրի լուսի գույնն ունեցող երեք գծեր իջնում են առաքյալների լուսապսակին (Ավ. 7 Կեռանի Ավետարան, 1265 թ., Հոռմկլա, Երուսաղեմի հայոց Պատրիարքություն, ձեռգ. հմբ. 1956, 140բ):

դ. Վերևից դեպի ձվածիրն են իջնում երեք մման գծեր, և ձվածրի ներքևից դարձյալ երեք գծեր են ձգվում դեպ առաքյալները, որով թե՛ երկնային Երրորդությունն է ներկայացվում և թե՛ Երրորդության լուսի տարածումը երկրի վրա:

ե. Սուրբ Երրորդությունը արտահայտվում է ձվածրի ներսում Քրիստոսի շուրջը ներգրծված եռանկյունաձև շեղագծերով, որոնք արդեն այս ըմբռնումը երկրաչափական որոշակի խորհրդաբանական ըմբռնումների մեջ են ներկայացնում (Ավ. 8 Ավետարան, ԺԳ դ., Մատենադարան, ձեռգ. հմբ. 7644, 71բ):

Պատկերագրական այս ըմբռնումները բնորոշ են մաս ընդհանուր քրիստոնեական և ի մասնավոր՝ Բյուզանդական արվեստին: Անդրադառնալով դրանց խորհրդաբանությանը՝ Օիլլերը գրում է, որ ձվածրի մեջ գույների և գծերի մման զուգորդումները խորհրդանշում են Սուրբ Երրորդության հայտնությունը պայծառակերպության լուսի մեջ¹⁸:

Անհրաժեշտ է նշել, որ այս ըմբռնումը հայ մեկնաբանական գրականության մեջ արտահայտվել է արդեն յոթերորդ դարում: Ավանդաբար Մովսես Խորենացուն վերագրվող «Յաղագս Վարդավառին խորհրդոյ» գործը բանասիրությունը այժմ վերագրում է ոչ թե Պատմահորը, այլ նրանից երկու դար անց՝ յոթերորդ դարում ապրած Մովսես Քերթովին: Պայծառակերպության ժամանակ ճառագած լուսի մասին այս գործում ասվում է. «Ջերեք-պայծառեան լուսոյն եզարուն ճառագայթ», զոր Միածինն այսար ի Թափարական լերինն գԵրրորդութեանն բոլոր յինքն փայլեաց զլոյս»¹⁹:

Ընդգծված բառերը ասես պատկերագրական նկարագրությունը լինեն պայծառակերպության լուսի եռաստիճան, եռաշիջ ու եռաշող դրսևորումների, որը բերված հատվածի բառացի թարգմանությամբ արտահայտվում է այսպես. «Երեք պայծառություն ունեցող լուսի միաբուն ճառագայթ, որ Միածինն այսօր Թաբորական լեռան վրա Երրորդության ողջ լույսը փայլեցրեց (ճառագեց) իրենով»:

Միջնադարյան մեկնություններում ասվում է, որ Քրիստոսի պայծառակերպությամբ կատարվեցին Մաղաքիա, Ամբակում և Եսայի մարգարեների մարգարեությունների հետևյալ խոսքերը.

«Բայց ձեզ՝ իմ անունից երկյուղ կրողների համար արդարության արեգակը պիտի ծագի, բժշկություն պիտի լինի նրա շողերի մեջ» (Մաղ. Դ 2):

«Նրա ճառագայթները լուսի պես կլինեն» (Ամբ. Գ 4)

«Լուսավորվի՛ր, լուսավորվի՛ր Երուսաղեմ,

Քանզի հասել է քո լույսը

Եվ Տիրոջ փառքը քեզ վրա է ծագելու» (Եսայի Կ 1):

ՊԱՅԾԱՌԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԹԱԲՈՐ ԼԵՌՈՒ - Ավետարանիչները չեն գրում, թե ո՛ր լեռան վրա է տեղի ունեցել պայծառակերպությունը: Մատթեոսը և Մարկոսը գրում են «մի բարձր լեռ», իսկ Դուկասը՝ պարզապես լեռ: Որոշ մեկնիչներ, նկատի ունենալով, որ Հերմոնը ունի 3000 մետր բարձրություն, ինչպես մաս հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Հիսուս տեղից տեղ գնալիս առավել հաճախ այս լեռան մոտով էր անցնում, ենթադրում են, որ պայծառակերպությունը տեղի է ունեցել Հերմոնի վրա:

¹⁸ Շիլլեր, նշվ. աշխ., էջ 147:

¹⁹ Մարենսկիի Գայոց, հր. Դ, է դար, Անթիլիաս, 2005, էջ 433:

Եկեղեցական ընդհանրացված ավանդությամբ, սակայն, ասվում է, որ այն տեղի է ունեցել Թաթոր լեռան վրա: Դեռևս 5-րդ դարում Եղիշեն Պայծառակերպությանը նվիրված ճառում ասում է, որ այն կատարվել է «ի Թաթոր լեռին»²⁰:

Սինա լեռան վրա Աստծո՝ Մովսեսին երևալու և վերջինիս դեմքի՝ լույսով պատկերվող հետևողությամբ Մովսես Քերթոլը 7-րդ դարում գրում է. «Եւ էր տեսանել զԹափառ մոր գոմն Սինա լեռոն սուրբ եւ վայր աստուածաբանակ լուսեղէն, վառեալ հրով եւ ամպով»²¹:

Հիսուսի, Մովսեսի ու Եղիայի համար երեք տաղավար կառուցելու՝ Պետրոս առաքյալի խոսքերի հետևողությամբ, ինչպես որ Մովսեսն ու Եղիան ևս երբեմն գտնվում են տաղավարաման առանձին շրջագծումների մեջ, այնպես էլ Թաթոր լեռն է հաճախ պատկերվում երեք զազաթներով, որոնցից կենտրոնական՝ բարձրին Քրիստոս է, իսկ մյուս երկուսը թեքվել և ասես խոնարհվել են նրա վրա կանգնած Հիսուսի առջև: Դարձյալ այս տաղավարների հետևողությամբ արդեն 4-5-րդ դարերում Թաթոր լեռան վրա երեք փոքրիկ եկեղեցիներ են կառուցվել:

5-րդ դարում այս եկեղեցիները տեսել և Պայծառակերպությանը նվիրված ճառում հիշատակում է Եղիշեն՝ գրելով. «Եւ ի տեղուջն, ուր երևեցաւ մոցա Տէր լուսատոր պայծառութեամբն, յարևելից կողմանէ հովտացն, յետ բանիցն Պետրոսի՝ հեռագոյն ի միմեանց շինեալ երիս եկեղեցիս, և ունին պաշտօնեայս բազումս, զատեալք և որոշեալք յամենայն մարմնատր ցանկութեանց»²²: Այսպիսով, ըստ Եղիշեի՝ այս երեք եկեղեցիները կառուցվել են երեք տաղավարներ պատրաստելու մասին Պետրոսի խոսքերի հետևողությամբ:

Ըստ միջնադարյան մեկնիչների՝ Քրիստոսի պայծառակերպությամբ կատարվեցին Դավիթ մարգարեի հետևյալ խոսքերը. «Թաթոր եւ Հերմոն յանուն Քո ցնծասցեն» (Սղմ. ԶԸ 13):

ՄՈՎՍԵՍԸ ԵՎ ԵՂԻՍՆ - Ավետարանիչները միայն գրում են, որ պայծառակերպության ժամանակ հայտնվեցին Մովսեսն ու Եղիան, սակայն չեն նկարագրում, թե ինչպիսին էր նրանց արտաքինը այդ պահին: Ի պատասխան առաջ եկող այն հարցի, թե առաքյալները որտեղի՞ց իմացան, որ Հիսուսի երկու կողմերում գտնվողները Եղիան ու Մովսեսն են, միջնադարյան մեկնիչները ասում են, որ նրանց ճանաչեցին իրենց արտաքին տեսքից, որով նաև մանրամասնիչներն են Մովսեսին ու Եղիային պատկերում Հին Կտակարանի համապատասխան հատվածների և վերջիններիս մեկնությունների հիման վրա ձևավորված պատկերացությամբ:

Հովհաննես Երզնկացին ևս, տալով այն հարցը, թե որտեղի՞ց իմացան, որ Հիսուսի հետ խոսողները Մովսեսն ու Եղիան էին, գրում է. «Գիտե՛ին, թե... Եղիա այր թաւ և գիսատր՝ հանդերձ մաշկեաւ»²³:

Նույն ձևով էլ Գրիգոր Տաթևացին գրում է, որ Եղիային ճանաչեցին «մաշկեա հանդերձի»²⁴: Այս և համանման մեկնությունների հիման վրա Եղիան պատկերվում է անապատական բնորոշ խոլի մազերով ու մորուսով և կաշվե թիկնոցով: Քանի որ Հովհաննես Մկրտչի համար ասում էին, թե նա Եղիան է, որ եկել է, ուստի Եղիայի հետևողությամբ անապատականի մույն տեսքով է մկրտության մանրամասնիչներում պատկերվում Հովհաննես Մկրտչին: Եղիա-Հովհաննես զուգահեռի մասին, որն իր արտացոլումն է գտել նաև

²⁰ Սրբոյ Կօրն մնրոյ Եղիշի վարդապետի Մարենագրութիւնք, Վենետիկ, 1859, էջ 213:

²¹ Մարենագիրք Հայոց, հր. Դ, էջ 432:

²² Սրբոյ Կօրն մնրոյ Եղիշի վարդապետի մարենագրութիւնք, Վենետիկ, 1859, էջ 237:

²³ Հովհաննես Երզնկացի, Մեկնութիւն Անպարանիկ Մարթէոսի, էջ 362:

²⁴ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք բարոգութեան որ կոչի Չմերսն հալոր, Կ. Պոլիս, 1741, էջ 483:

նրանց պատկերագրությունում, Հովհաննես Երզնկացին գրում է. «Նախ զի գնոյն վարս ունէր յանապատի բնակելով և մաշկեալ շատամալով, որպէս Եղիա»²⁵:

Համաձայն Աստվածաշնչի՝ Եղիան միշտ պատկերվում է ծեր, առանձին դեպքերում՝ ձեռքերում մի գիրք պահած, որը խորհրդանշում է իր մարգարե լինելը:

Հին Կտակարանում թեև ասվում է «Երբ Մովսեսը վախճանվեց, հարյուր քսան տարեկան էր» (Բ Օրինաց ԼԴ 7), սակայն, սովորաբար, նա պատկերվում է որպես մի պատանի: Մովսեսին որպես պատանի ներկայացնող մանրանկարներում նաև նրա այտերն են եղջերված կարմիր և ասես ճառագում են իրենց պայծառությամբ: Նա այսպես է պատկերվում համաձայն այն խոսքերի, որ թեև 120 տարեկանում մահացավ, սակայն «այդ տարիքում ո՛չ նրա տեսողությունն էր վատացել, ո՛չ էլ դեմքը խորշոմել» (Բ Օրինաց ԼԴ 7): Ինչպես Եղիշեն է գրում, «Մերոթին ոչ թարշամեցոյց զգեղ նորա, և հիւանդութիւն ոչ ապականեաց զմարմին նորա»²⁶: Գրիգոր Տաթևացին էլ գրում է, որ առաքյալները «լուծալ էին ի կտակացն, թէ Մովսիսի լուսատրեցան երեսքն, իսկ ի յերևիլն առ Տէրն, տեսին զնա և նոյնպէս ծանեան»²⁷:

Մովսեսը պայծառ և առույգ, իսկ առանձին դեպքերում նաև դեմքին քող զցած է պատկերվում, քանի որ, ինչպես Ելից գրքում է ասվում, երբ նա Սինա լեռից իջնում է Տիրոջից Տանաքանյան ստացած, Տիրոջը դեմ հանդիման լինելու պատճառով նրա երեսը ճառագում էր, որը տեսնելով իսրայելացիները վախենում են, և այս պատճառով Մովսեսը իր երեսին քող է զցում, և այսպես ամեն անգամ նրա դեմքը ճառագում էր Տիրոջ հետ խոսելուց հետո: Պայծառակերպության տեսարանում Մովսեսը նաև հաճախ պատկերվում է Տանաքանյայի տախտակները և կամ էլ դրանք խորհրդանշող մի գիրք ձեռքին:

Մովսեսին Տանաքանյան ձեռքին պատկերելու մասին Տաթևացին գրում է. «...ի ձեռն Մովսիսի տախտակ երևեցաւ, որ ունէր յինքն զպատգամսն Աստուծոյ»²⁸:

Մանրանկարներում Մովսեսը հաճախ ոչ միայն գրքով կամ Տանաքանյայով է պատկերվում, այլև վերջինիս խորհրդանշող թերթի. տախտակի վրա գրված է լինում «Ժ պատգամն» և կամ «Տասն պատգամանն»: Մանրանկարների մեկ այլ խմբում էլ Մովսեսի ձեռքի տախտակին գրված է ողջ Տանաքանյան խորհրդանշող առաջին պատվիրանը. «Լո՛ւր Իսրայէլ, Տէր Աստուած քո, Տէր մի է և սիրեցես զՏէր Աստուած Քո յամենայն սրտէ քում» (Բ Օրենք Զ 5) (նկ. 9՝ Ավետարան, 1402 թ., Խիզան, ծաղկող՝ Հովհաննես քհն., Մատենադարան, ձեռգ. հմթ. 5562, 7ա):

Մի շարք մանրանկարներում, հատկապես վաղ շրջանի, Մովսեսը պատկերվում է պատանքված՝ խորհրդանշելով, որ ինքը եկել է մեռյալների աշխարհից:

Ն. Պոկրովսկին, վկայակոչելով Հովհան Ոսկեբերանի «Զրույցներ Մատթեոսի Ավետարանի մասին» գործը, գրում է, որ այս պատկերագրությունը խարսխված է Ոսկեբերանի հիշատակած այն ավանդության վրա, համաձայն որի, հրեշտակները Մովսեսին հանում քերում են դագաղից, իսկ Եղիային էլ՝ երկնքից, որով նրանք ներկայացնում են մեռյալների և ողջերի աշխարհը, որը, ինչպես գրում է Ոսկեբերանը, խորհրդանշում է, որ Քրիստոս

²⁵ Հովհաննես Երզնկացի, Մեկնութիւն Անկարանիւն Մարթնոսի, էջ 369:

²⁶ Սրբոյ Հօրն մնորոյ Եղիշէի վարդապետի Մարենագրութիւնք, Վենետիկ, 1859, էջ 234:

²⁷ Գրիգոր Տաթևացի, Ձմերան հապոր, էջ 483:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 483:

իշխանություն ունի և՛ կյանքի, և՛ մահվան վրա, և որ այնուհետև Մովսեսը մեղադրվում էր ավետելու Փրկչի Գալստյան մասին, իսկ Եղիամ՝ ողջերին²⁹:

Նույն այս շրջանում համանման ձևով է գրում նաև Եփրեմ Ասորին. «Սա ինքն է արարողն երկնից և երկրի, և տէր կենդանեաց և մեռելոց. հրամայեաց երկնից և իջոյց զԵղիամ կատեաց երկրի և վերականգնեաց զՄովսէս»³⁰: Եփրեմ Ասորին թեև չի հիշում Մովսէս-կատեաց երկրի և վերականգնեաց զՄովսէս³⁰: Եփրեմ Ասորին թեև չի հիշում Մովսէս-կատեաց երկրի և վերականգնեաց զՄովսէս³⁰: Եփրեմ Ասորին թեև չի հիշում Մովսէս-կատեաց երկրի և վերականգնեաց զՄովսէս³⁰:

Եղիայի համար ասվում է, որ նրան բերեց ողջերի աշխարհից, որովհետև, ինչպես Թագավորաց չորրորդ գրքի երկրորդ գլխում է պատմվում, Եղիամ անապատում երկնային կառքով երկինք փոխադրվեց և այնտեղ ողջ է մարմնով:

Մովսէսի ու Եղիայի երևալու մասին Ոսկեբերանի այս բացատրության հոգևոր-գեղարվեստական գեղեցիկ բացատրությունն ենք գտնում Մովսէս Քերթողի հետևյալ տողերում. «Անդ Մովսէս նախահայելի արեգականն անորակի եւ անմատոյց լուսոյն առաջին ծագումն ի մեզ փառաքն Աստուծոյ, զտեմչալին իւր տեսեալ լոյս՝ մարմնոյ ծածկեալ վարագուրաւ, ցնծացեալ՝ յարութեամբ եկեալ ողջունէր նոյնահրաշ կերպիւ, անտառորելով մեզ ի նոյն կենդանակերպիլ ի նորոգումն Աստուածորդոյն յարութեամբ, զնա վկայեալ մահու և կենաց Տէր»³¹:

Մովսէս Քերթողը Մովսէս մարգարեին «արեգակի նախահայելի» և «անմատոյց լուսի առաջին ծագում» է անվանում, որովհետև մինչ Թաքոր լեռան վրա Տիրոջ պայծառակերպվելը, Սինայում Մովսէսի դեմքը փայլեց աստվածային լուսից: Այս լույսը քանի որ մարգարեից չբխեց, այլ անդրադարձումն էր աստվածային լուսի, ուստի Մովսէսին հայելու հետ է համեմատում, որը անդրադարձնում է եկող լույսը:

Եղիայի համար էլ գրում է. «Եւ Եղիա հրոյն վերամբարձեալ կառաք, ի կենդանեացն վայրէ յողջոյն եկեալ մերաստիպ էական լուսոյն, վկայելով՝ թէ Տէր է վերնոց և ներքնոց»³²:

Հովհաննէս Երզնկացին էլ գրում է. «Մօսէս օրինացն էր խորհուրդ և Եղիա մարգարէիցն, որք տեսին զփառս Նորա, որով հաւատամք, թէ օրինօք և մարգարէիք քարոզեցաւ խորհուրդ խաչի Նորա, որ փառք է Եկեղեցոյ Սրբոյ»³³:

Տաթևացին էլ գրում է. «Մովսէս, վասնզի ի մեռելոց յարուցեալ, երևէր հողոտ և ի գերեզմանէն եկեալ և լուեալ էին, թէ ոչ էին թորշոմեալ ծնօտքն Մովսէսի, զի այլ մեռելոց ոչ եղև այսպիսի, վասն որոյ ծանեան զնա:

Իսկ Եղիայի, վասն զի երկնաւըման փայլէին երեսք նորա, իմացան թէ յերկնից է գալն, որ դեռևս կենդանի է»³⁴:

Տաթևացու այս տողերում գտնում ենք Ոսկեբերանի հիշած պատմության արձագանքը, թե Մովսեսը քանի որ մեղադրվում էր հարուցելու գերեզմանից ելնելով եկավ, հողոտ էր, և

²⁹ Стів Н. Покровский, Евангелие в памятниках иконографии, стр. 201, ինչպես նաև И. Златоуст, Беседы на Евангелию Матфея, ч. II, Москва, 1839, стр. 457:

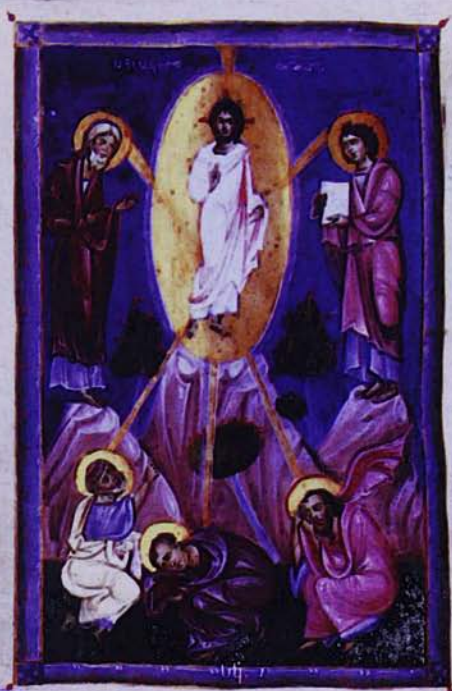
³⁰ Սրբոյն Եփրեմի Մարենագրութիւնք, հր. Դ, էջ 63:

³¹ Մարենագիրք Հայոց, հր. Դ, էջ 432:

³² Նույն տեղում:

³³ Հովհաննէս Երզնկացի, Մեկնութիւն Անտարանին Մարտէսի, էջ 361:

³⁴ Գրիգոր Տաթևացի, Չմերան հապոր, էջ 483:

իսկույն ճանաչեցին, որովհետև ուրիշ մեկը չէր եկել այնտեղից, իսկ երկնքից եկած Եղիային էլ ճանաչեցին նրա դեմքի երկնամասն փայլից:

Եղիայի երևալու համար տրվում է նաև հետևյալ բացատրությունը. Հիսուս մինչ Թաբոր ելնելը և այնտեղ պայծառակերպվելը, երբ աշակերտներին հարցնում է, թե ի՞նչ են ասում իր համար, Ինքը ո՞վ է, աշակերտները պատասխանում են. «Մեկը, թե Հովհաննես Մկրտիչը, և ուրիշներ՝ Եղիան, իսկ ոմանք, թե՝ Երեմիան, կամ մարգարեներից մեկը» (Մաթ. ԺԷ 14): Եվ, ինչպես գրում է Եփրեմ Ասորին, աշակերտներին տարավ լեռը, որպեսզի ցույց տա, որ Ինքը ոչ թե Եղիան է, այլ իշխանություն ունի Եղիայի վրա³⁵:

Նույն միտքն է հայտնում նաև Հովհաննես Երզնկացին³⁶:

Մովսեսի ու Եղիայի միատեղ երևալը ունի մեկ այլ խորհուրդ ևս: Մովսեսը և Եղիան խորհրդանշում են Իսրայելի սկիզբը և կատարումը, Մովսեսը՝ որպես օրենսդիր և հիմնադիր, իսկ Եղիան, որ գալու է Ժամանակի ավարտին, համաձայն Մաղաքիա մարգարեի հետևյալ խոսքերի՝ «Ահա ես ձեզ մոտ եմ ուղարկում Թեգրացի Եղիային, նախքան որ կգա Տիրոջ մեծ ու երևելի օրը, որպեսզի նա հոր սիրտը դարձնի դեպի որդին, մարդու սիրտը դեպի իր ընկերը. չլինի այնպես, որ, գալով, հարվածեն երկիրը միանգամից: Հիշեցե՛ք իմ ծառա Մովսեսի օրենքները, ինչպես որ պատվիրեցի նրան Քորեբում, հիշեցե՛ք նրա բոլոր հրամաններն ու պատվիրանները» (Մաղաք. Դ 4-6):

Նաև Մովսեսը խորհրդանշում է օրենքը, իսկ Եղիան՝ մարգարեությունները, և Քրիստոս նրանց բերեց՝ ցույց տալու համար, որ Ինքն է լրումն օրենքի և մարգարեությունների: Ինչպես Եփրեմ Ասորին է գրում, «Եւ եղև լեռանն օրինակ եկեղեցւոյ և միատրեաց ի նա Յիսուս զերկոսին զկտակարանս, զոր ընկալաւ եկեղեցի և ծանոյց մեզ՝ եթէ նա է շնորհող երկոցունց»³⁷:

Եվ, վերջապես, նրան բերելը ուներ և հետևյալ խորհուրդը. մինչ այդ մարդկանց ծածուկ էին թե՛ Եղիայի և թե՛ Մովսեսի մարմինները: Եղիայինը, որովհետև նա երկինք էր փոխադրվել, և Մովսեսինը, որովհետև նրան թաղում են Տիրոջ պատվիրած տեղում, և ինչպես Հիմ Կտակարանում է ասվում. «Ոչ ոք մինչև այսօր չգիտի, թե որտեղ է նրա գերեզմանը»: Եվ Հիսուս առաքյալներին ցույց է տալիս ծածուկ մնացածներին՝ խորհրդանշելով, որ իր համար ծածուկ ոչինչ չկա:

Միաժամանակ, Մովսեսն ու Եղիան հանդես են գալիս որպես վկաներ՝ վկայելով Քրիստոսի աստվածության մասին: Ինչպես որ աշակերտները նրանց երկուսին ճանաչեցին իրենց հատկանիշների և արտաքին բնորոշ տեսքի հիման վրա, այնպես էլ Մովսեսն ու Եղիան վկայեցին Հիսուսի աստվածության մասին, թե Նա նույն Տերն է, ով Մովսեսին հայտնվել էր անկեզ մորենու հրե փայլով և Եղիային՝ հովի շրջյունում (Գ. Թադ. Թ 12)³⁸:

Հայկական մի շարք մանրանկարներում, հատկապես վաղ շրջանի, ոչ միայն Եղիայի ու Մովսեսի տեղերն են փոխված, այլև անգամ նրանց արտաքինը զարմանալիորեն մեկինը մյուսով է փոխարինված: Պատկերագրական այս ավանդույթը այնքան կենսունակ է եղել, որ Եղիան աջում որպես պատանի է պատկերված ոչ միայն ԺԱ դարի հմր. 974 և 1057թ. հմր. 3784 ձեռագրերում, այլև ԺԴ դարի հմր. 6305 և 1454թ. հմր. 6570 ձեռագրերում:

³⁵ Սրբոյն Եփրեմի մատենագրութիւնը, հր. Դ, էջ 63:

³⁶ Հովհաննէս Երզնկացի, Մեկնութիւն Անկարանիւն Մաղթնոսի, էջ 360:

³⁷ Սրբոյն Եփրեմի մատենագրութիւնը, հր. Դ, էջ 66:

³⁸ Տե՛ս Mathews T. F. և A. K. Sanjian, Armenian Gospel Iconography: The Tradition of the Glajor Gospel, Washington, 1991 թ.:

Բոլոր այս մանրանկարներում Եղիայի գլխավերևում գրված է Եղիա, իսկ Մովսեսի գլխավերևում էլ՝ Արա անունը: Ինչպես ասացինք, մի շարք մանրանկարներում Մովսեսը պատկերվում է պատանքով՝ խորհրդանշելով, որ եկել է մեռյալների աշխարհից: 1316 թ. ընդօրինակված հմր. 4818 ձեռագրում Մովսես-Եղիա շրջափոխության արդյունքում արդեն Եղիան է պատանքով պատված, և Արա գլխավերևում գրված է «Եղիա պատանաքն»:

ԵՐԵԲ ԱՌԱՔՑԱԼՆԵՐԸ - Քրիստոսից ներքև՝ լեռան ստորոտին, պատկերվում են պայծառակերպությունից ապշահար և շփոթահար առաքյալները:

Ավետարանիչներից Մատթեոսը գրում է, որ պայծառակերպության ժամանակ առաքյալները «իրենց երեսի վրա ընկան և աստիկ վախեցան», Մարկոսն էլ գրում է՝ «զարհուրած էին»: Դուկասը, սակայն, ասում է. «Եվ երբ Արամը ամպի տակ ընկան, վախեցան»:

Արևելաքրիստոնեական արվեստում, Մատթեոսի և Մարկոսի խոսքերի հետևողությամբ, երեք առաքյալները պատկերվում են հավասարաչափ վախեցած և միանման վիճակում: Այն իր գրական արտահայտությունն է գտել նաև հայ միջնադարյան մատենագրությունում: Եղիշեն Պայծառակերպությանը նվիրված ճառում գրում է, որ առաքյալները աստվածային լույսի ճառագույնից «յոթ ահագնակի թմբեալք յերկիր կործանեցան»³⁹, այսինքն՝ ուշագնացությամբ գեղին տապալվեցին: Նույն ձևով հայ միջնադարյան զանգերից մեկում է ասվում.

Երկիւղ մահու կալեալ դողային, ի վայր անկեալ յերկիր հայէիս⁴⁰:

Բյուզանդական ավանդույթը, սակայն, Արամը ներկայացնում է պայծառակերպությանը տարբեր ձևերով արձագանքելիս՝ վեր հանելով Արամը հոգեվիճակային տարբերությունները, երեք առաքյալների կեցվածքում պատկերելով Արամը բնավորությունների առանձնահատկությունները և տարիքային փորձառությունը:

Հայ արվեստը քանի որ հավասարապես հարթերվել է թե՛ արևելաքրիստոնեական և թե՛ բյուզանդական մշակույթների հետ, ուստի հայկական ձեռագրերում արտացոլվել են պատկերագրական այս երկու տարբերակներն էլ:

11-րդ դարի հայ մանրանկարչությանը նվիրված իր մեծարժեք ուսումնասիրությունում հայ արվեստի հմուտ գիտակ Տատյանա Իզմայլովան 11-րդ դարի երկու մանրանկարներում հմր. 974 և Երուսաղեմի հայոց Պատրիարքության 1041 ձեռագրում մատնանշում է արևելյան ազդեցություն՝ ասելով, որ առաքյալներից երկուսը՝ Պետրոսը և Հովհաննեսը, միևնույն դիրքով են պատկերված, Արամը միջև չկա հոգեվիճակային տարբերություն և, դեմ հանդիման գտնվելով, ասես ձեռքերով ու դիմախաղով հաղորդակցվում են միմյանց հետ: Հակոբոսը, սակայն, պատկերվում է ծնկած և ձեռքերով գետնին հենված⁴¹:

Երեք առաքյալներին միանման պատկերելը առավել ցայտուն է արտահայտվել 1057 թ. գրված Մալաթիայի Ավետարանում:

Պայծառակերպության տեսարանում երեք առաքյալների պատկերագրության զարգացման որպես հաջորդ փուլ Իզմայլովան մատնանշում է Մուղնու Ավետարանը:

Սկսած XI դարից՝ Պայծառակերպության դրվագում Հակոբոս առաքյալը պատկերվում է մեկ ձեռքով գետնին հենված և երկրորդ ձեռքը աչքերին տանելիս՝ ճառագող լույսից պաշտպանվելու համար: Առանձին դեպքերում Հակոբոսը պատկերվում է կանգնած և թիկունքով դեպ լույսը և ասես ցանկանում է զնալ լեռն ի վար, առանց աչքերը լույսից ծածկե-

³⁹ Սրբոյ Կօրն մկրոյ Եղիշէի վարդապետի մարննագրութիւնք, էջ 217:

⁴⁰ Երևանի Մարենադարան, ձև. հմր. 424, 186բ:

⁴¹ Slu T. A. Измаилова, Армянская миниатюра XI века, Москва, 1979, էջ 77:

լու: Եվ Հակոբոսը ճիշտ այդ ձևով է պատկերվում Մուղնու Ավետարանում (Ավ. 10, ԺԱ դ., Մատենադարան, ձեռգ. հմր. 7736, 15ա): Նա ձեռքը բարձրացրել է, սակայն չի ծածկել աչքերը:

Պետրոսի կիսաշրջված և կիսաթեքված դիրքում Իզմայլովան մատնանշում է արտա-ցույումը սկզբնապես մատած պատկերվող առաքյալի արխաիկ դիրքի:

Նույնը վերաբերվում է և Հովհաննեսին: Առանց ծնկելու նա առաջ է թեքվել և դեմքը հենել ձեռքերին⁴²:

XII-XIII դարերում, սակայն, արդեն հստակորեն ձևավորվում է առաքյալների պատկերող դրվագը, ուր նրանցից յուրաքանչյուրը, ինչպես ասացինք, ներկայացվում է իր տարիքին և խառնվածքին բնորոշ հոգեվիճակով (Ավ. 11՝ Ավետարան, 1268 թ., Հոմկլա, Ծաղկող՝ Թորոս Ռուսլին, Մատենադարան, ձեռգ. հմր. 10675, 128բ):

Պետրոսը, թեև ցնցված ու ապշահար այս անսովոր պայծառակերպությունից, սակայն որպես վեմն հավատո՝ հաստատական և ամուր, չի կորցնում ինքնատիրապետումը, ծնկած, բայց սևեռում հայացքով նայում է Մովսեսի ու Եղիայի հետ զրուցող Հիսուսին: Բայցի որ նա առաքյալներից ամենատարեցն էր, միշտ պատկերվում է սպիտակամորուս, սովորաբար մի ձեռքով երեսը ծածկած, սակայն հայացքը Տիրոջը՝ զարմանք և հիացմունք արտահայտող ինքնատիրապետմամբ:

Տպավորվող հոգով երիտասարդ ու նախանձաբույզ Հովհաննեսը ցնցվել է տեղի ունեցածից, ընկել գետնին և ծածկել աչքերը՝ չկարողանալով տանել կուրացուցիչ լույսը: Տպավորությունն ավելի շեշտելու համար հաճախ նա ներկայացվում է գլխիվայր, դեպ լյառն ի վար ներքև ընկած և ձեռքերով գլուխը բռնած ու դեմքը ծածկած:

Պետրոսի և Հովհաննեսի միջև միջանկյալ դիրք է գրավում միջին տարիքի Հակոբոսը՝ իր հանդարտ խառնվածքով: Նա ցնցվել է տեղի ունեցածից, ծնկել, նույնիսկ թվում է, թե գետնին է ընկնելու, սակայն միաժամանակ ձգտում է նայել, թե ինչ է տեղի ունենում այնտեղ՝ լեռան վրա: Մի ձեռքով հենված է գետնին, մյուսով աչքերն է պաշտպանում լույսից: Միջանկյալ այս վիճակն արտահայտվում է նաև մի աչքը փակելով և մյուսով նայելով, որը նշան է միաժամանակ թե՛ շփոթության և թե՛ ինքնատիրապետման⁴³:

Թաբոր լեռան վրա մարգարեների և առաքյալների ի մի գալու մասին Եփրեմ Ասորին գրում է. «Եւ եղև լեռոմն օրինակ եկեղեցւոյ և միաւորեաց ի նա Յիսուս զերկուսին Կտակարանս, զոր ընկալաւ եկեղեցի և ծանոյց մեզ՝ եթէ Նա է շնորհող երկոցունց»⁴⁴:

Այսպիսով, մնան բացատրությամբ Թաբոր լեռը խորհրդանշում է եկեղեցին: Այս լեռան վրա Հիսուս ի մի բերեց, միավորեց երկու Կտակարանները, որը ընդունեց եկեղեցին՝ մեզ սովորեցնելով, որ Տերն է այս երկու Կտակարանների շնորհողը:

⁴² Նույն տեղում, էջ 174:

⁴³ Տե՛ս Н. Покровский, Евангелие въ памятниках иконографии, էջ 202:

⁴⁴ Սրբոյն Եփրեմի մարկնագրութիւնը, հղ. Դ, էջ 66: